

ONA TILI VA ADABIYOT FANINI O'RGANISHDA GRAMMATIK TAHLILDAN SAMARALI FOYDALANISH METODIKASI

Aslonova Madina

Qiziltepa tuman 2-son kasb hunar maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Sotibova Go'zal

Qiziltepa tuman 2-son kasb hunar maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

ANNOTATSIYA

Til o'qitishda til va nutq hodisalarining farqiga yetmaslik ko'pgina chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Til va nutq tushunchalarini bir-biridan ilmiy asosda farqlash uni o'qitish metodikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan ham ushbu maqolada muloqat jarayonida ishlatayotgan so'zlarimizni, gaplarimizni grammatik jihatdan tahlil qilish usullari yoritilgan. Bundan maqsad ham o'quvchilarda tilga bo'lgan qiziqishini oshirish hamda gaplarni to'g'ri tahlil qila olish ko'nikmasi shakllanishi nazarda tutilgan.

Kalit so'zlar: Grammatik tahlil, morfologik tahlil, sintaktik tahlil, orfografiya, orfoepiya, punktuatsiya, og'zaki va yozma nutqni o'stirish, stilistika.

АННОТАЦИЯ

Отсутствие разграничения языка и речевых явлений в преподавании языка вызывает множество недоразумений. Отличие понятий языка и речи друг от друга на научной основе имеет большое значение для методики его преподавания. По этой причине в данной статье описаны методы грамматического анализа слов и предложений, которые мы используем в процессе общения. Целью этого является повышение интереса учащихся к языку и развитие умения правильно анализировать предложения.

ABSTRACT

Lack of distinction between language and speech phenomena in language teaching causes many confusions. Distinguishing the concepts of language and speech from each other on a scientific basis is of great importance for the methodology of its teaching. For this reason, this article describes the methods of grammatical analysis of the words and sentences we use in the process of communication. The purpose of this is to increase students' interest in the language and to develop the ability to analyze sentences correctly.

Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni, bilimlarni o'rganish, o'zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu vazifani amalga oshirishning birdan-bir yo'li ta'lim tizimini tinmay takomillashtirib borish orqali yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir. O'quvchi va talabalarni ona tili darslarida mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ular ongida ma'naviy-ma'rifiy inqilob hosil qilishga intilish lozim. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg'ulotlarni o'quvchi va talabalarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olindi. ona tili o'qitishning samarali bo'lishi ko'p jihatdan uni adabiyot bilan bog'lab olib borishga bog'liq bo'ladi.

“Aslida, ona tili, adabiyot darslarida ham o'rganiladi. Masalan, badiiy asarning tilini tahlil etish davomida ba'zi grammatik shakllarning uslubiy ahamiyati, sinonimlarning nutqda tutgan o'rni izohlanadi va hokazo; o'quvchi va talabalar tilning turli ifoda vositalari bilan tanishib boradilar. Badiiy asar tili bo'yicha muayyan bir izchillikda olib boriladigan ishlar o'quvchi va talabalarning so'z boyligini oshiradi va nutqini o'stiradi. Adabiy asarning tasviriy vositalari bo'yicha sinfda va undan tashqari bajarilgan ishlar natijasida o'quvchi va talabalar so'z haqida, uning turli nutq uslubidagi o'rni haqida kengroq tushunchaga ega bo'la boradilar.”¹

“Xilma-xil ifoda jilolari tilning estetik ta'siri va ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ona tili o'rta maktab, akademik litseylar va kasbhunar kollejarida o'rganiladigan barcha fanlarni puxta o'zlashtirish uchun muhim «kalit» sanaladi. Til vositasida o'quvchi va talaba boshqa fanlarni o'rganadi. Barcha fanlar yuzasidan fikrni yozma va og'zaki ravishda bayon qilish orqali u o'z ona tilini ham mukammal o'rganib boradi. Grammatik tahlil maktabda o'tilganlarni takrorlash darslarida o'tkaziladi. Bunday mashqlarning o'tkazilish usullari, mazmuni har xil shaklda bo'ladi. Grammatikani o'rganish orqali o'quvchi so'z va gapning grammatik xarakteristikasini bilib oladi. Bunda so'zning tuzilishi, so'z yasalishi, so'z birikmalari, gap qurilishi, sodda gap, qo'shma gap, gap bo'laklari kabi grammatik hodisalar o'rganib chiqiladi.”²

Grammatikani o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega: u o'quvchilarni til qonuniyatlari bilan tanishtiradi, ularning til qurilishini egallashlariga va uning imkoniyatlaridan ongli ravishda foydalanishlariga yordam beradi. Grammatika adabiy tilning yozma va og'zaki shakllarini ongli ravishda to'liq egallashda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Grammatik tahlil o'rta maktabda

¹ G'ulomov Yo. va b. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T.: «O'qituvchi», 1975.

² Qodirov M., Dolimov U., A'lomova M. O'zbek tili va adabiyoti, T.: «O'qituvchi», 1993.

grammatika o'qitishda muhim metodik vositalaridan biridir, u «Ona tili» fanining barcha vazifalari (orfografiya, orfoepiya, punktuatsiya, og'zaki va yozma nutqni o'stirish, stilistika va boshqalar) bilan bog'lanadi.

Berilgan gapni tahlil qilishda ona tilidan olingan barcha nazariy va amaliy bilimlar ishga solinadi. Chunki har qanday gapni grammatik tahlil qildirish orqali o'quvchining morfologiya va sintaksisdan (umuman, «Ona tili»ning barcha bo'limlaridan) shu kungacha olgan bilimlarining darajasini sinab ko'rish mumkin. Ba'zan o'quvchining u yoki bu masalada nazariy ma'lumoti bo'lsa-da, uni amalda berilgan gapni grammatik tahlil qilib berishga tatbiq eta olmaydi. Ba'zan o'quvchi grammatik qoidani xuddi darslik kitobida yozilgan shaklda aynan yod aytib bersa ham, lekin qoidaga misol keltira olmaydi yoki shu qoidaga mos tushuvchi tayyor misolni tahlil qila olmaydi. Bu esa uning o'sha grammatik hodisaning mazmuniga to'la tushinib etmaganidan darak beradi.

O'quvchi grammatik qoidani darslikda yozib ko'rsatilgandek qilib aytib bermasdan, balki o'sha qoidaning mazmunini o'z so'zlari bilan bayon qilib bersa va jonli muloqot joriy qila olsa, bu uning mavzuni ongli tushunganligini ko'rsatadi. Grammatik tahlilning butun tizimi onglilik prinsipiga asoslanadi. Bu prinsip o'quvchilarning (talabalarining) mustaqil fikrlash, mustaqil ishlash qobiliyatini kuchaytiradi, bir-biridan ko'chirib olish xavfini yo'qotadi, grammatikaning nazariy tomonlarini amaliyotga tatbiq qilishga yordamlashadi.

“Grammatik tahlil vaqtida o'quvchi har bir grammatik shaklning nega shunday ekanligi haqida mustaqil fikr yuritishi, uni isbotlashga harakat qilishi kerak. Tushunmay yodlashga odatlangan o'quvchi grammatik tahlil vaqtida doim qoqiladi, chunki grammatik tahlilning xarakteri mashqlarni mustaqil bajarishni talab etadi. Grammatik tahlildan ko'zda tutilgan asosiy maqsad o'quvchi va talabaning morfologiya (so'z tarkibi, so'z yasalishi, so'z o'zgarishi, so'z turkumlari) va sintaksis (so'z birikmasi, gap qurilishi) bo'yicha olgan bilimlarini amalda sinab ko'rishdir. Ammo til sistemadir, uni tashkil qiluvchi qismlar bir-biri bilan o'zaro bog'langan holda bir butunlikni, yaxlitlikni tashkil qiladi: nutq tovushi va so'z, so'z va gap tilning butun strukturasi o'zaro aloqadordir.”¹

Demak, fonetika, leksika, morfologiya va sintaksis o'zaro organik bog'liq bo'lib, bir butunlikni tashkil qiladi. Bu butunlikning morfologiya va sintaksis qismlari birlikda grammatika nomi bilan yuritiladi. Grammatikaning bu teng huquqli qismlari grammatik tahlil o'gkazish vaqtida bular o'z aksini topadi.

Morfologiya va sintaksis bir grammatik hodisaning ikki tomonidir. Grammatik tahlilning muhim prinsiplaridan biri morfologik tahlil bilan sintaktik tahlilning teng

¹ G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, «Universitet», 2001, 221

huquqli ekanligini, ularning bir-biri bilan zich bog‘lanishini ko‘rsatishdir. Masalan, morfologiyadagi mustaqil so‘z sanaladigan ot, sifat, son kabi turkumlar gapda ma‘lum sintaktik vazifani–gap bo‘lagi vazifasini o‘taydi, morfologiyadagi yordamchi so‘z turkumlari mustaqil ma‘noga ega emasligidan mustaqil holda sintaktik vazifa bajara olmaydi (gap bo‘lagi bo‘lmaydi). O‘quvchi va talaba sintaksisni o‘rgangandan so‘ng morfologik hodisalarning mohiyatini yanada to‘la tushunib etadi. Grammatik tahlil jarayonida shunday faktlarga duch kelinadiki, ularni fonetika, orfografiya, orfoepiya, leksika, uslubiyat va punktuatsiya bo‘yicha olingan bilimlarni ishga solish asosida hal qilinadi (masalan, *bilagi* so‘zida o‘zak *bilag* emasalan, *bilak*; egalik qo‘shimchasi olganda o‘zak oxiridagi *k* tovushi *g* ga o‘tadi; *shahrim* so‘zining o‘zagi *shahr* emas, *shahar*; egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda oxirgi bo‘g‘indagi *a* tovushi tushadi va boshqalar). Demak, grammatik tahlilda leksik, fonetik, uslubiy tahlil elementlari ham ishtirok etadi.

“Grammatik tahlil mazmuniga ko‘ra ikki tarkibiy qismga bo‘linadi:

1. Morfologik tahlil.

2. Sintaktik tahlil. Berilgan gapni avval morfologik, so‘ng sintaktik tahlil qilish kerak. Chunki morfologik tahlilda gapni tashkil etgan so‘zlarning xususiyatlari, sintaktik tahlilda o‘sha so‘zlar vositasida qurilgan so‘z birikmalari va gapning xususiyatlari aniqlanadi.”¹

Xulosa o‘rinda shuni aytish mumkinki o‘zbek tili gap qurilishida so‘z turkumlariaro vazifa almashinuv anchagina keng tarqalgan. Morfologik tahlilda tilimizdagi mana shu xususiyatga alohida diqqat bilan qarash va gapdagi so‘zlarning asl turkumi va qaysi turkum vazifasida qo‘llanganini to‘liq izohlab berish talab qilinadi. Bu narsa, o‘z o‘rnida, sintaktik tahlilni to‘g‘ri amalga oshirishga zamin hozirlaydi. Umuman olganda grammatik tahlilda biz bu ikki tahlil usulidan birdek foydalanamiz. Xuddi qush bir qanotda ucholmaganidak grammatik tahlil ham bu ikkala tahlilsiz bus-butunga aylana olmaydi.

¹ Qodirov M. Kirish imtihonlarida grammatik razbor. T., ToshDU nashri, 1985, 1989.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomov Yo. va b. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T.:«O'qituvchi», 1975.
2. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi.Toshkent, «Universitet», 2001, 221.
3. Qodirov M., Dolimov U., A'lomova M. O'zbek tili va adabiyoti, T.: «O'qituvchi», 1993.
4. Qodirov M. Kirish imtihonlarida grammatik razbor. T.,ToshDU nashri, 1985, 1989.
5. Qudratov T., Nafasov T. Lingvistik tahlil. T.: «O'qituvchi»,1981.